

1.МАЪРУЗА МАТНИ

18-мавзу. Бюджет тизими ва бюджет тузилмаси

18.1. Бюджет тизими: таърифи, принциплари, бошқариш соҳасидаги ваколатлар

Турли даражадаги бюджетлар ва бюджет маблағлари олувчилар йиғиндисини, бюджетларни ташкил этишни ва тузиш принципларини ифодаладиган, бюджет жараёнида улар ўртасида, шунингдек, бюджетлар ҳамда бюджет маблағлари олувчилар ўртасида вужудга келадиган ўзаро муносабатлар мажмуига бюджет тизими дейилади. Кўпчилик ҳолларда, соддароқ тарзда, бюджет тизими дейилганда эса мамлакатдаги мавжуд бюджетлар тўплами (мажмуи) тушунилади.

Бюджет тизими мамлакат бюджет тузилишининг таркибий қисми бўлиб, унинг маълум бир қисмини ўзида ифода этади. Шу маънода, бюджет тизими бюджетнинг ўзаро боғлиқликда бўлган бўғинларининг ўзаро йиғиндисидан иборатдир. Мамлакатнинг бюджет тизими жамиятнинг сиёсий тузилишига (қурилишига), давлатнинг иқтисодий тизимига ва унинг маъмурий-ҳудудий бўлинишига бевосита боғлиқ.

У ёки бу мамлакатнинг бюджет тизими икки ёки уч бўғинли бўлиши мумкин. Унитар давлатлар деб юритиладиган мамлакатларда бюджет тизими икки бўғиндан (марказий ва маҳаллий бюджетлар), федератив давлатлар деб юритиладиган мамлакатларда эса уч бўғиндан (марказий бюджет, федерация аъзолари бюджетлари ва ма-ҳаллий бюджетлар) иборат бўлиши мумкин.

Ҳар бир мамлакатнинг бюджет тизими маълум бир принципларга таянади. Бундай принципларнинг таркибига қуйидагилар кириши мумкин:

- бюджет тизимининг ягоналиги;
- бюджет тизимининг даражалари ўртасида даромадлар ва харажатларнинг чегараланганлиги;
- бюджетларнинг мустақиллиги;
- давлатнинг бюджетдан ташқари жамғармалари бюджетлари, бюджетлар даромадлар ва харажатларининг тўлиқ акс этиши;
- бюджетларнинг баланслилиги;
- бюджет маблағларидан фойдаланишнинг самарадор-лиги ва тежамлилиги;
- бюджет харажатларини қоплашнинг умумийлиги;
- ошкоралик;
- бюджетнинг ҳаққонийлиги;
- бюджет маблағларининг манзиллилиги ва мақсадли характердалиги.

Бюджет тизимининг ягоналиги принципи ҳуқуқий базалар, пул тизими, бюджет ҳужжатлари шакллари, бюджет жараёни принциплари, бюджет қонунчилигини бузганлик учун санкцияларнинг ягоналиги, мамлакат бюджет тизими барча даражалари бюджетлари харажатларини молиялаштириш ва

бюджет маблағлари бухгалтерия ҳи-собини юргизиш тартибининг ягоналиги билан белгиланади.

Бюджет тизимининг даражалари ўртасида даромадлар ва харажатларнинг чегараланганлиги принципи тегишли даромадлар турларини (тўлиқ ёки қисман) ва харажатларни амалга ошириш бўйича ваколатларни мамлакатнинг ҳокимият органлари, мамлакат субъектларининг ҳокимият органлари ва маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органларига бириктирилганлигини кўзда тутаяди.

Бюджетларнинг мустақиллиги принципи қонунчилик ва давлат ҳокимиятининг ижроия органлари ҳамда маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органларининг мамлакат бюджет тизимининг тегишли даражаларида бюджет жараёнини мустақил амалга ошириш борасидаги ҳуқуқларини билдиради. Бу принципнинг амал қилиши қонунчиликка мувофиқ мамлакат бюджет тизимининг ҳар бир даражасида бюджетлар даромадларининг ўз манбаларига эгаллигини, бюджетларнинг тартибга келтирувчи даромадларини, қонунчиликка мувофиқ равишда тегишли бюджетларнинг даромадларини шакллантириш бўйича ваколатларни, давлат ҳокимият органлари ва маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органларининг қонунчиликка мувофиқ равишда тегишли бюджетлар харажатларининг сарфланиш йўналишларини мустақил аниқлаш ҳуқуқини қонуний бириктирилишини, бюджет тўғрисидаги қонунларни ижро этиш жараёнида олинган қўшимча даромадлар, бюджет даромадларининг харажат-ларидан ошган қисми суммалари ва бюджет харажатлари бўйича иқтисод қилинган суммаларни олишнинг мумкин эмаслигини, бюджет тўғрисидаги қонунларнинг ижро этилиши жараёнида вужудга келган даромадлардаги йўқотмалар ва қўшимча харажатларни бюджет тизимининг бошқа даражалари ҳисобидан компенсация қилишга йўл қўймас-ликни (қонунчиликнинг ўзгаришига боғлиқ ҳолда вужудга келган ҳолатлардан ташқари) тақозо этади.

Давлатнинг бюджетдан ташқари жамғармаларида бюджетларнинг даромадлари ва харажатлари тўлиқ акс этиши, солиқ ҳамда бу борадаги қонунларга мувофиқ белгиланган бошқа мажбурий тушумлари тўлиқ ҳажмда ўз аксини топиши керак. Барча умумдавлат ва маҳаллий харажатлар мамлакат бюджет тизимида ўз аксини топган бюджетлари ва давлатнинг бюджетдан ташқари жамғар-маларининг маблағлари ҳисобидан молиялаштирилади.

Солиқ кредитлари, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни тўлаш бўйича кечиктиришлар ва муддатларнинг ўзгартирилиши бюджетлар ва давлатнинг бюджетдан ташқари жамғармаларининг бюджетлари даромадлари ва харажатлари бўйича тўлиқ равишда алоҳида ҳисобга олинади.

Бюджетларнинг баланслилиги принципи бюджетда кўзда тутилган харажатларнинг ҳажми бюджет даромадлари ва унинг дефицитини молиялаштириш манбаларидан тушадиган тушумларнинг жами ҳажмига тенг бўлиши кераклигини билдиради.

Бюджетни тузиш, тасдиқлаш ва ижро этиш жараёнида ваколатли органлар бюджет дефицити миқдорини минималлаштириш за-рурлигидан келиб чиқишлари керак.

Бюджет маблағларидан фойдаланишнинг самарадор-лилиги ва тежамлилиги принципининг маъномазмуни шундан иборатки, унга мувофиқ равишда ваколатли органлар ва бюджет маблағларини олувчилар бюджетларни тузиш ва уларнинг ижросини таъминлашда, аввало, кўзда тутилган мақсадларга эришишда маблағларнинг камроқ ҳажмидан ёки маълум бир ҳажмдаги маблағлардан фойдаланган ҳолда юқори натижага эришиш зарурлигидан келиб чиқиши керак.

Бюджет харажатларини қоплашнинг умумийлиги принципи унинг барча харажатларини шу бюджетнинг барча даромадларини умумий суммаси ва унинг дефицитини молиялаштириш манбалари ҳисобидан тушган тушумлардан қопланиши кераклигини англатади. Бюджет даромадлари ва унинг дефицитини молиялаштиришнинг манбаларидан тушумлар бюджетнинг маълум харажатлари билан боғланган бўлиши мумкин эмас (мақсадли бюджет фондларининг даромадлари, мақсадли хорижий кредит маблағлари, мамлакат бюджет тизимида бошқа даражадаги бюджетлар маблағларининг марказлаштирилиш ҳолатлари бундан мустасно).

Бюджет тизимидаги *ошкоралик принципи* очик матбуотда тасдиқланган бюджет ва унинг ижроси тўғрисидаги ҳисоботларни, албатта, эълон қилинишини, бюджет ижроси жараёнида маълумотларнинг тўлиқ ва тўғри берилишини, давлат ҳокимияти қонунчилик органлари ва маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органларининг қарорларига оид бошқа маълумотларни олиш имкониятининг яратилганлигини, бюджет лойиҳаси бўйича қарорларни кўриб чиқиш ва қабул қилиш тартибларининг (жумладан, давлат ҳокимияти қонунчи-лик органи ичида ёки давлат ҳокимиятининг қонунчилик ва ижроия органлари ўртасидаги қарама-қаршиликларни ифодаловчи масалалар бўйича ҳам) жамият ва оммавий ахборот воситалари учун ал-батта, очик бўлишини кўзда тутаяди.

Махфий моддаларни тасдиқлаш, одатда, фақат республика бюджети таркибида амалга оширилади.

Бюджетнинг ҳаққонийлиги принципи тегишли ҳудуд ижтимоий-иқтисодий ривожланиши башорат кўрсаткич-ларининг ишончли ҳамда бюджет даромадлари ва харажатлари ҳисоб-китобларининг ҳаққоний бўлиши кераклигини тақозо этади.

Бюджет маблағларининг манзиллилиги ва мақсадли характердалиги принципи бюджет маблағларини конкрет олувчилар ихтиёрига уларнинг аниқ мақсадларни молиялаштирилиши олдиндан белгиланган ҳолда бўлиб берилишини назарда тутаяди. Бюджетда кўзда тутилган маблағлар манзиллилигини ёки йўналишини кўзда тутил-маган мақсадларга ўзгартириш борасидаги ҳар қандай хатти-ҳаракат мамлакат бюджет қонунчилигини бузиш ҳисобланади.

Мамлакат бюджет тизимини бошқариш соҳасида тегишли ҳокимият органлари алоҳида ваколатларга эгадир. Масалан, Ўзбекистон Республикаси

Вазирлар Маҳкамасининг бюджет тизимини бошқариш соҳасидаги ваколатлари қуйидагилардан иборат:

- Давлат бюджети лойиҳасини ишлаб чиқишини ташкил этиш ва уни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига тақдим этиш;

- Давлат бюджетининг ижросини ташкил этиш;

- Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва давлат бошқарувининг бошқа органларини Давлат бюджетини ижро этиш борасидаги ишларини мувофиқлаштириш ва назорат қилиш;

- Давлат мақсадли фондлари маблағларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш тартибини белгилаш;

- Давлат бюджети ижроси тўғрисидаги ҳисоботни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси тасдиғига киритиш;

- қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга ошириш.

Шунингдек, Қорақалпоғистон Республикаси ва жойлардаги давлат ҳокимият органлари ҳам бюджет тизимини бошқариш соҳасида бир неча ваколатларга эга. Жумладан, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси ва маҳаллий ҳокимият вакиллик органлари учун бу борада қуйидаги ваколатлар ҳосдир:

- тегишли равишда Қорақалпоғистон Республикаси бюджетини ва маҳаллий бюджетларни қабул қилиш, шунингдек, уларнинг ижроси тўғрисидаги ҳисоботларни тасдиқлаш;

- қонун ҳужжатларига мувофиқ маҳаллий бюджетга тушадиган маҳаллий солиқлар, йиғимлар ва тўловлар миқдорларини ҳамда улар бўйича имтиёزلарни белгилаш;

- қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга ошириш.

Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар кенгаши ва тегишли ҳокимиятлар эса:

- Қорақалпоғистон Республикаси бюджети ва маҳаллий бюджетлар лойиҳаларини тегишли равишда Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси ва маҳаллий ҳокимият вакиллик органлари қабул қилиши учун тақдим этиш ҳамда уларнинг ижроси тўғрисидаги ҳисоботларни тузиш;

- бюджетга тушумларнинг тўлиқ ва ўз вақтида тушиши ҳамда унинг маблағларидан белгиланган мақсадда фойдаланилиши устидан назоратни ташкил этиш;

- қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга ошириши мумкин.

Ўз навбатида, мамлакат бюджет тизимини бошқаришда Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги муҳим рол ўйнаб, у бу соҳада қуйидаги ваколатларга эгадир:

- давлат бюджети лойиҳасини тайёрлаш;

- давлат бюджети маблағларининг тушуми ва сарфи тартибини белгилаш ҳамда улар устидан назоратни амалга ошириш;

- республика бюджети харажатларини амалга ошириш;

- бюджет ташкилотларининг харажатлар сметаси ва штат жадвалларини руйхатдан ўтказиш;
- бюджетдан маблағ олувчиларнинг Давлат бюджети маблағларидан фойдаланишини тартибга солувчи меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни, шунингдек, умуммажбурий тусдаги бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилиш;
- қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга ошириш.

18.2. Бюджет тузилмаси ва классификацияси

Давлат бюджетини ташкил этиш билан боғлиқ бўлган муносабатлар мажмуига (унинг ички бўлинмалари таркиби ва тузилмаси, улардан фойдаланиш соҳаларининг функционал чекланганлиги, ўзаро бўйсунувчанлиги, ўзаро алоқадорлиги ва таъсирчанлиги ҳамда ҳуқуқий томонларини инобатга олган ҳолда) бюджет тузилмаси дейилади. Ҳар бир мамлакатнинг бюджет тузилмаси унинг миллий-давлат ёки маъмурий-худудий тузилиши билан белгиланади.

Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети:

- Республика бюджетини;
- Қорақалпоғистон Республикаси бюджетини ва маҳаллий бюджетларни ўз ичига олади.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети таркибида давлат мақсадли жамғармалари жамланади.

Ўз навбатида, Қорақалпоғистон Республикаси бюджети Қорақалпоғистон Республикасининг республика бюджетини ҳамда шу республикага бўйсунувчи туманлар ва шаҳарлар бюджетларини ўз ичига олади. Вилоятлар бюджети эса вилоят бюджетидан, вилоятга бўйсунувчи туманлар ва шаҳарлар бюджетларидан иборатдир. Шунингдек, туманларга бўлинадиган шаҳарларнинг бюджети шаҳар бюджетини ва шаҳар таркибига кирувчи туманлар бюджетларини ўз ичига олади. Ва ниҳоят, туманга бўйсунадиган шаҳарлари бўлган туманнинг бюджети туман бюджетидан ва туман бўйсунувдаги шаҳарлар бюджетларидан таркиб топади.

Давлат бюджетининг даромадлари ва харажатлари ўзларининг манбалари, маълум мақсадларга мўлжаллан-ганлиги ва бошқа белгиларига кўра хилма-хилдир. Бир вақтнинг ўзида улар умумий белгиларга ҳам эга. Бутун мамлакат миқёсида бюджет даромадлари ва харажатларининг тўғри режалаштирилиши ва ҳисобга олинишини таъминлаш учун улар классификация қилинади.

Давлат бюджети тузилмасига кирувчи бюджетлар даромадлари ва харажатлари, шунингдек, унинг тақчиллигини молиялаштириш манбаларини гуруҳларга ажратишда ёки гуруҳлашда бюджет классификацияси муҳим рол ўйнайди. Ундан Давлат бюджетини тузиш, кўриб чиқиш, қабул қилиш ва ижро этиш мақсадида бюджет маълумотларини ягона бир тизимга келтириш учун фойдаланилади ва бюджет классификацияси бюджет маълумотлари

халқаро тасниф тизимларининг айнан шундай маълумотлари билан таққосланиши-ни таъминлайди. Шу маънода, маълум бир тизимга келтирилган ва ўрнатилган тартибда код (шифр)лаштирилган бюджет даромадлари ва харажат-ларининг бир хил белгилари бўйича илмий асосланган иқтисодий гуруҳланишига бюджет классификацияси дейилади.

Одатда, бюджет классификациясининг асосида даромадлар бўйича уларнинг манбалари, харажатлар бўйича эса маблағларнинг мақсадли сарфланиш йўналишлари ётади.

Бюджет классификацияси ўзининг кенг йўналиши билан ажралиб туради. Унинг бўлинмаларига қатъий риоя этган ҳолда бюджет режалаштирилиши амалга оширилади, бюджет ташкилотларининг индивидуаль ва умумий ҳамда йиғма тармоқ сметалари тузилади, маҳаллий, республика ва Давлат бюджетининг ишлаб чиқилиши амалга оширилади.

Бюджетнинг мамлакат иқтисодий ва ижтимоий ривожланиш режалари, хўжалик юритувчи субъектлар ва уларнинг юқори ташкилотларини молиявий режалари билан боғлиқлигини таъминлашда, бир турдаги бюджет ташкилотларининг харажатлари ва алоҳида маъмурий-худудий бирликларнинг бюджетларини таққослашда, иж-тимоий-маданий характердаги у ёки бу эҳтиёжларнинг қондирилиш даражасини аниқлашда бюджет классификацияси муҳим роль ўйнайди.

Бюджет ижроси жараёнида ҳам бюджет классификацияси алоҳида аҳамиятга эга. Тасдиқланган бюджет ва бюджет ташкилотларининг харажатлар сметасида кўзда тузилган тадбирларнинг мақсадли молиялаштирилишини таъмин-лашда у зарурий шарт ҳисобланади. Бюджет классификацияси молия органларида, бюджет таш-килотларида ва бошқа муассасаларда бюджет даромадлари ва харажатларининг синтетик ва аналитик ҳисоби ягоналигининг асосини ташкил этади. У Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетининг ижроси тўғрисидаги ҳисоботни тайёрлаш учун зарурдир.

Бюджет классификациясида белгиланган даромадлар ва харажатларнинг иқтисодий гуруҳланиши бюджетни тузиш ва ижро этиш ҳамда унинг ресурсларидан фойдаланишда молия-бюджет интизомига риоя этилишини назорат қилишга имкон беради.

Бюджет классификацияси ташкилий аҳамиятга ҳам эгадирки, бу унинг бўлинмаларига мувофиқ равишда бюджетни тузиш ва ижросини таъминлаш борасида катта ишларнинг амалга оширилиши орқали намоён бўлади. Бу яна шу нарса орқали ифодаланадики, бюджет тасдиқланганидан сўнг барча хўжалик юритувчи субъектлар ва уларнинг юқори органлари бюджет даромадлари тушумининг тўлиқлигини таъминлашга ва тасдиқланган бюджетдаги классифика-циянинг бўлинмаларига мувофиқ равишда харажатларни амалга оши-ришга мажбурдирлар. Демак, бюджет классификациясининг ташкилий аҳамияти бюджетни режалаштириш ва унинг ижросини таъминлашга бир хилда тегишлидир.

Тасдиқланган Давлат бюджети қонун кучига эга бўлганлиги ва унинг кўрсаткичларини барча хўжалик юритувчи субъектлар аниқ ва тўлиқ

бажаришга мажбур бўлганлиги учун бюджет классификацияси ҳуқуқий аҳамият ҳам касб этади.

Бюджет классификацияси ўз ичига қуйидагиларни олади:

- давлат бюджети даромадларининг классификацияси;
- давлат бюджети харажатларининг вазифа жиҳатидан, ташкилий ва иқтисодий классификацияси;
- давлат бюджети дефицитини молиялаштириш манбаларининг классификацияси.

Давлат бюджети даромадларининг классификацияси уларни турлари ва манбалари бўйича гуруҳлашдан иборат. Бунда тармоқ ва вазирлик (раҳбарлик органи) белгилари инобатга олинishi мумкин. Одатда, бунда даромадлар бюджет классификациясига мувофиқ бўлинмалар, боблар, параграфлар ва моддаларга бўлинади. Бўлинмалар – даромадларнинг алоҳида турларини, боблар – даромадларни тўловчиларни, параграфлар – даромадларни тўловчиларнинг тоифаларини, моддалар эса – жисмоний шахслар томонидан тўланадиган солиқларнинг алоҳида турларини кўрсатиши мумкин.

Давлат бюджети харажатларининг вазифа жиҳатдан классификацияси давлат бошқарув органлари, маҳаллий давлат ҳокимият органлари, шунингдек, бошқа бюджет ташкилотлари томонидан ижро этиладиган вазифалар бўйича харажатларни гуруҳлашдан таркиб топади. Уларнинг ташкилий классификацияси бюджетдан ажратиладиган маблағлар, уларни бевосита олувчилар ўртасида тақсимла-нишини акс эттирувчи хўжалик юритувчи субъектлар ва тадбирлар турлари бўйича харажатларни гуруҳлашдан иборат бўлади. Давлат бюджети харажатларининг иқтисодий классификацияси эса тўловларнинг иқтисодий вазифаси ва турлари бўйича харажатларни гуруҳлашдан иборатдир. Умумий тарзда, бу ерда харажатлар бюджет классификациясига мувофиқ равишда гуруҳларга, бўлинмаларга, бобларга, параграфларга ва моддаларга бўлиниши мумкин. Гуруҳлар – бюджет маблағларининг асосий йўналишларини, бўлинмалар – миллий иқтисодиёт тармоқларини, боблар – вазирлик ва идоралар бўйича харажатларни, параграфлар – бир типдаги корхоналар ва тадбирлар бўйича сарфларни, моддалар эса – харажат-ларнинг алоҳида турларини кўрсатади.

Давлат бюджети дефицитини молиялаштириш манбалари классификацияси дефицитни молиялаштиришнинг ички ва ташқи манбалари бўйича гуруҳлашдан иборат бўлади.

Бюджет классификацияси қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан ишлаб чиқилади ва тасдиқланади.

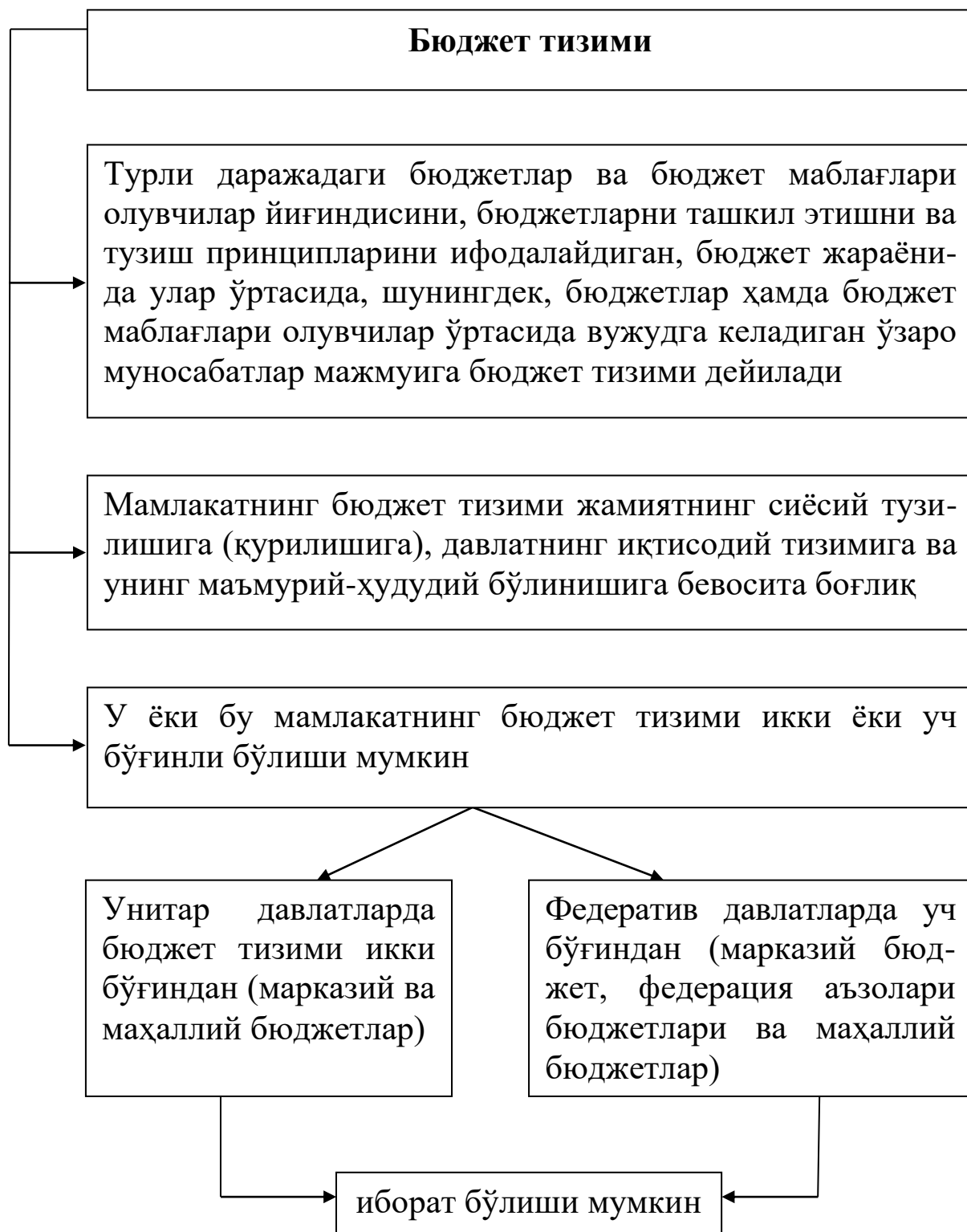
НАЗОРАТ УЧУН САВОЛЛАР

- Бюджет тизими деб нимага айтилади?
- Мамлакатнинг бюджет тизими нималарга боғлиқ бўлади?
- У ёки бу мамлакатнинг бюджет тизими неча бўғинли бўлиши мумкин?
 - Ҳар бир мамлакатнинг бюджет тизими қандай принципларга таянади?
 - Бюджет тизимининг ягоналиги принципи нималар билан белгиланади?
 - Бюджет тизимининг даражалари ўртасида даромадлар ва харажатларнинг чегараланганлиги принципи нималарни кўзда тутди?
 - Бюджетларнинг мустақиллиги принципи нималарни тақозо этади?
 - Давлатнинг бюджетдан ташқари жамғармалари бюджетлари, бюджетларнинг даромадлар ва харажатларининг тўлиқ акс этиши принципи нималарни англатади?
 - Бюджетларнинг баланслилиги принципи нималарни билдиради?
 - Бюджет маблағларидан фойдаланишнинг самарадорлиги ва тежамлилиги принципининг маъно-мазмуни нималардан иборат?
 - Бюджет харажатларини қоплашнинг умумийлиги принципи нимани англатади?
 - Бюджет тизимидаги ошкоралик принципи нималарни кўзда тутди?
 - Бюджетнинг ҳаққонийлиги принципи нималарни тақозо этади?
 - Бюджет маблағларининг манзиллилиги ва мақсадли характердалиги принципи нимани назарда тутди?
 - Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг бюджет тизимини бошқариш соҳасидаги ваколатлари нималардан иборат?
 - Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси ва маҳаллий ҳокимият вакиллик органларига бюджет тизимини бошқариш соҳасида қандай ваколатлар хос?
 - Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши ва тегишли ҳокимиятлар бюджет тизимини бошқариш соҳасида қандай ваколатларга эга?
 - Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг бюджет тизимини бошқариш соҳасидаги ваколатларининг таркибига нималар киради?
- Бюджет тузилмаси деб нимага айтилади?
- Ҳар бир мамлакатнинг бюджет тузилмаси нима билан белгиланади?
- Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети ўз таркибига нималарни (қандай бюджетларни) олади?
 - Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети таркибида давлат мақсадли жамғармалари жамланадими?
 - Қорақалпоғистон Республикасининг бюджети қандай бюджетлардан таркиб топган?

- Вилоятлар бюджетининг таркибига қандай бюджетлар киради?
- Туманларга бўлинадиган шаҳарларнинг бюджети қандай бюджетлардан таркиб топади?
 - Ўзига бўйсунадиган шаҳарлари бўлган туманнинг бюджети қандай бюджетлардан иборат?
 - Бюджет даромадлари ва харажатларини классификация қилишдан мақсад нима?
 - Бюджет классификацияси деб нимага айтилади?
 - Одатда, бюджет классификациясининг асосида нималар ётади?
 - Бюджет классификациясининг аҳамияти нималардан иборат?
 - Ҳозирги пайтда бюджет классификацияси ўз ичига нималарни олади?
 - Давлат бюджети даромадларининг классификацияси нималардан иборат?
 - Давлат бюджети харажатларининг вазифаси, ташкилий ва иқтисодий жихатдан классификацияси нималардан иборат?
 - Давлат бюджети дефицитини молиялаштириш манбалари классификацияси қандай гуруҳлардан ташкил топади?
 - Бюджет классификацияси ким томонидан ишлаб чиқилади ва тасдиқланади?

2.ТАРҚАТМА МАТЕРИАЛЛАР

18.1. Бюджет тизими: таърифи, принциплари, уни бошқариш соҳасидаги ваколатлар

Бюджет тизимининг принциплари

бюджет тизимининг ягоналиги

бюджет тизимининг даражалари ўртасида даромадлар ва харажатларнинг чегараланганлиги

бюджетларнинг мустақиллиги

давлатнинг бюджетдан ташқари жамғармалари бюджетлари, бюджетларнинг даромадлари ва харажатларини тўлиқ акс этиши

бюджетларнинг баланслилиги

бюджет маблағларидан фойдаланишнинг самарадорлиги ва тежамлилиги

бюджет харажатларини қоплашнинг умумийлиги

ошкоралик

бюджетнинг ҳаққонийлиги

бюджет маблағларининг адреслилиги ва мақсадли харақтердалиги

**Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг
бюджет тизимини бошқариш соҳасидаги
ваколатлари**

Давлат бюджети лойиҳасини ишлаб чиқилишини ташкил этиш ва уни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига тақдим этиш

Давлат бюджетининг ижросини ташкил этиш

Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва давлат бошқаруви бошқа органларининг Давлат бюджетини ижро этиш борасидаги ишларини мувофиқлаштириш ва назорат қилиш

Давлат мақсадли фондлари маблағларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш тартибини белгилаш

Давлат бюджети ижроси тўғрисидаги ҳисоботни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси тасдиғига киритиш

қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга ошириш

**Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси
ва маҳаллий ҳокимият вакиллик органларининг
бюджет тизимини бошқариш соҳасидаги
ваколатлари**

тегишли равишда Қорақалпоғистон Республикаси бюджетини ва маҳаллий бюджетларни қабул қилиш, шунингдек, уларнинг ижроси тўғрисидаги ҳисоботларни тасдиқлаш

қонун ҳужжатларига мувофиқ маҳаллий бюджетга тушадиган маҳаллий солиқлар, йиғимлар ва тўловлар миқдорларини ҳамда улар бўйича имтиёزلарни белгилаш

қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа
ваколатларни амалга ошириш

**Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши
ва тегишли ҳокимиятларни бюджет тизимини
бошқаришдаги ваколатлари**

Қорақалпоғистон Республикаси бюджети ва маҳаллий бюджетлар лойиҳаларини тегишли равишда Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси ва маҳаллий ҳокимият вакиллик органлари қабул қилиши учун тақдим этиш ҳамда уларнинг ижроси тўғрисидаги ҳисоботларни тузиш

бюджетга тушумларнинг тўлиқ ва ўз вақтида тушиши ҳамда бюджет маблағларидан белгиланган мақсадда фойдаланилиши устидан назоратни ташкил этиш

қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга ошириш

**Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг
бюджет тизимини бошқаришдаги ваколатлари**

Давлат бюджети лойиҳасини тайёрлаш

Давлат бюджети маблағларининг тушуми ва сарфи тартибини белгилаш ҳамда улар устидан назоратни амалга ошириш

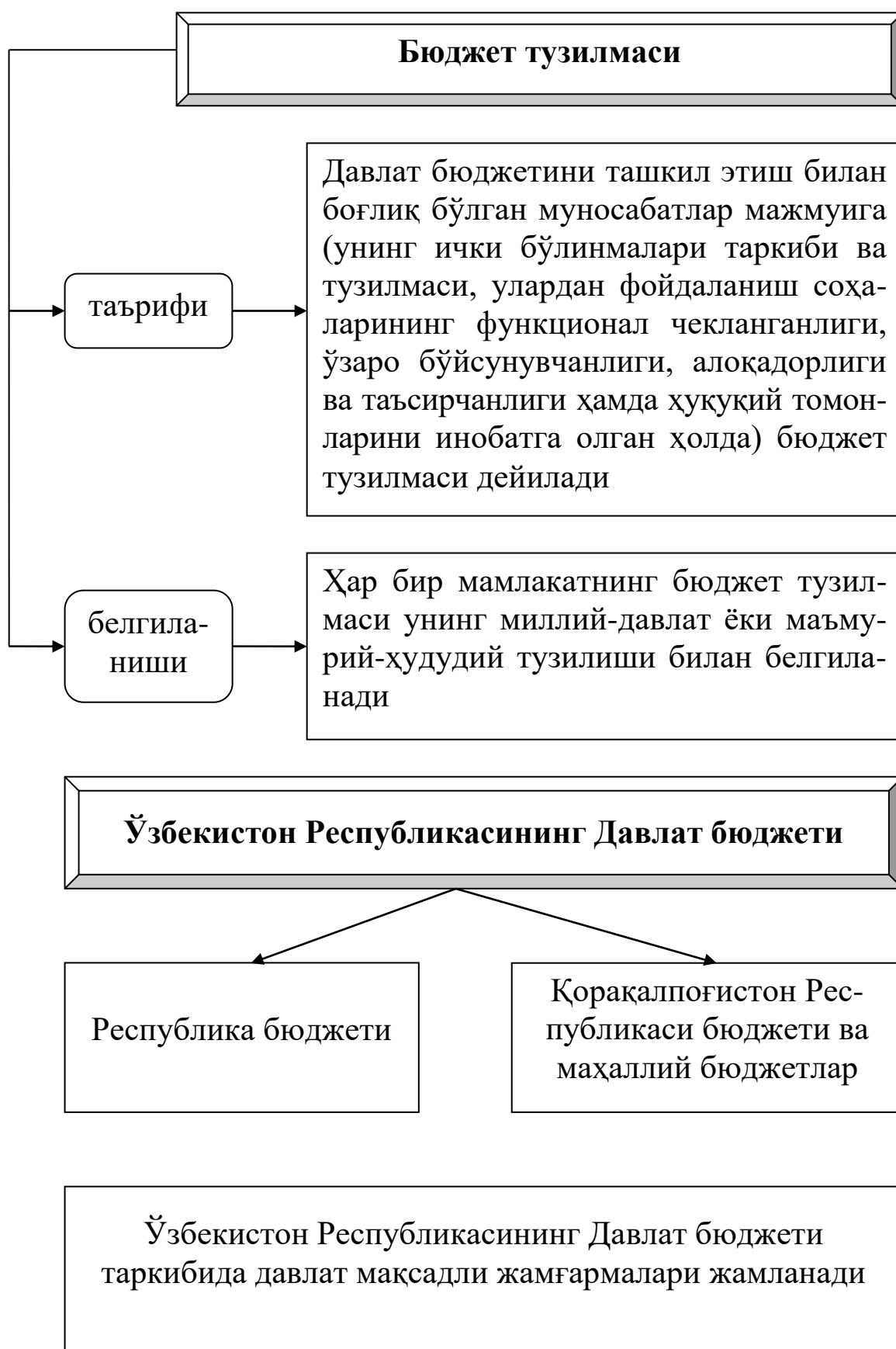
Республика бюджети харажатларини амалга ошириш

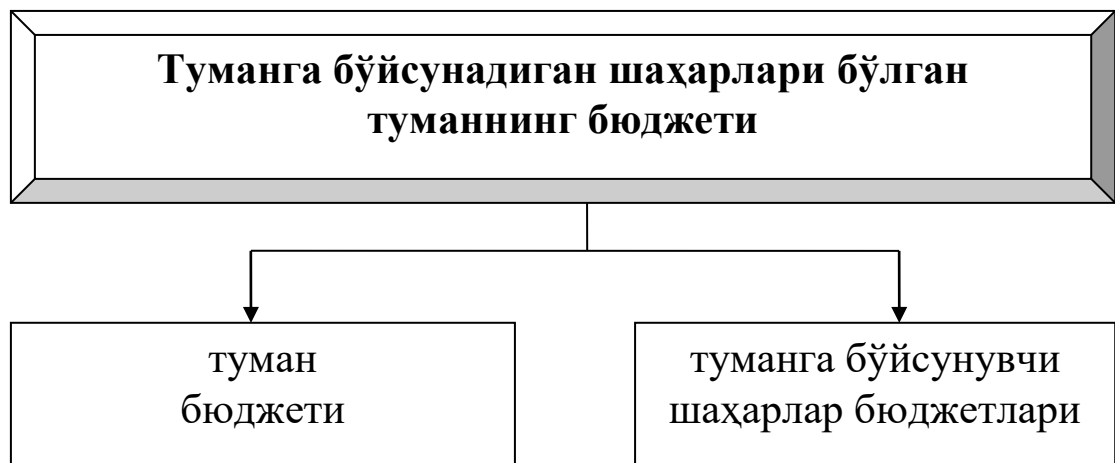
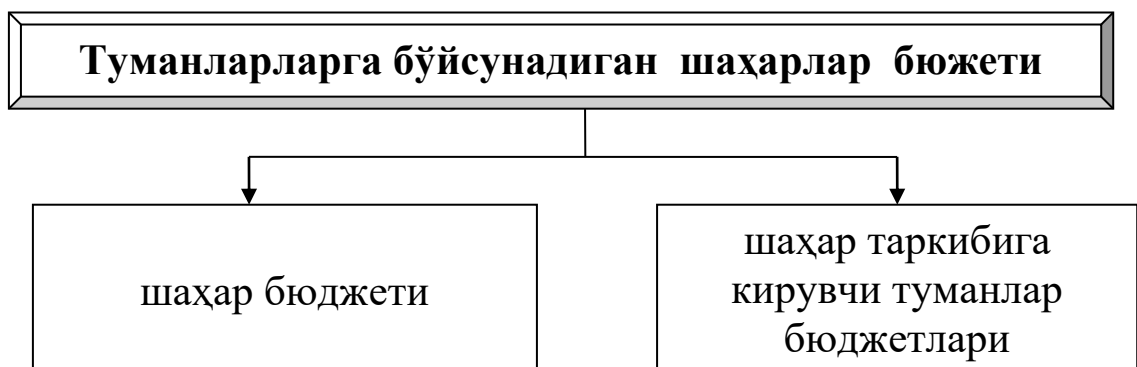
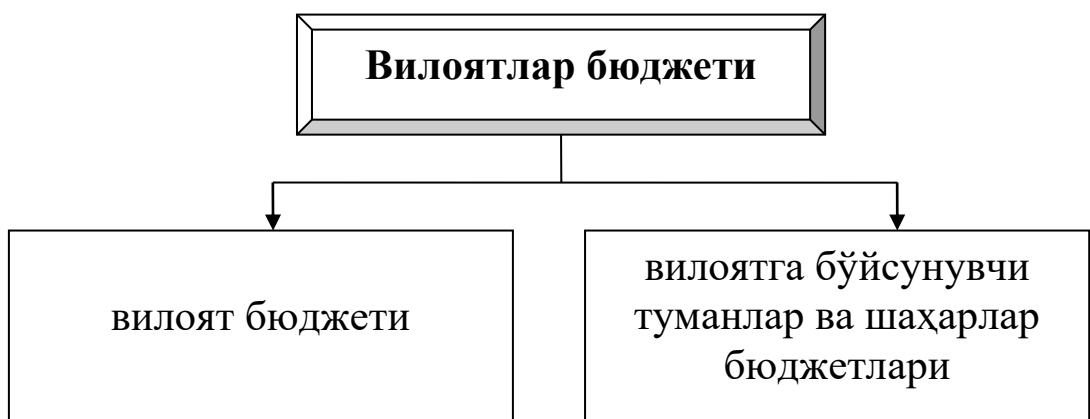
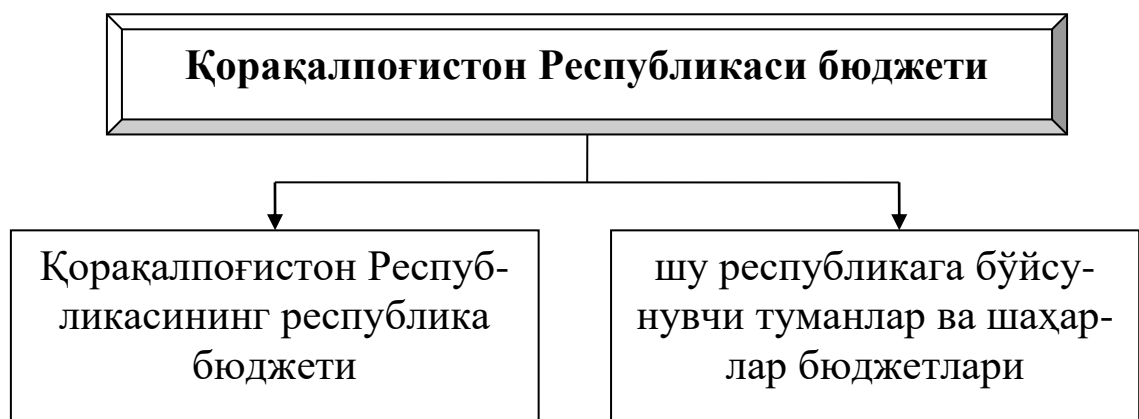
Бюджет ташкилотларининг харажатлар сметаси ва штат жадвалларини рўйхатдан ўтказиш

Бюджетдан маблағ олувчиларнинг Давлат бюджети маблағларидан фойдаланишини тартибга солувчи меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни, шунингдек, умуммажбурий тусдаги бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилиш

Қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга ошириш

18.2. Бюджет тузилмаси ва классификацияси

Бюджет классификацияси

таърифи
қандай?

Маълум бир тизимга келтирилган ва ўрнатилган тартибда код (шифр)лаштирилган бюджет даромадлари ва харажатларининг бир хил белгилари бўйича илмий асосланган иқтисодий гуруҳланишига бюджет классификацияси дейилади

асосида
нима
ётади?

Бюджет классификациясининг асосида даромадлар бўйича уларнинг манбалари, харажатлар бўйича эса маблағларнинг мақсадли сарфланиш йўналишлари ётади

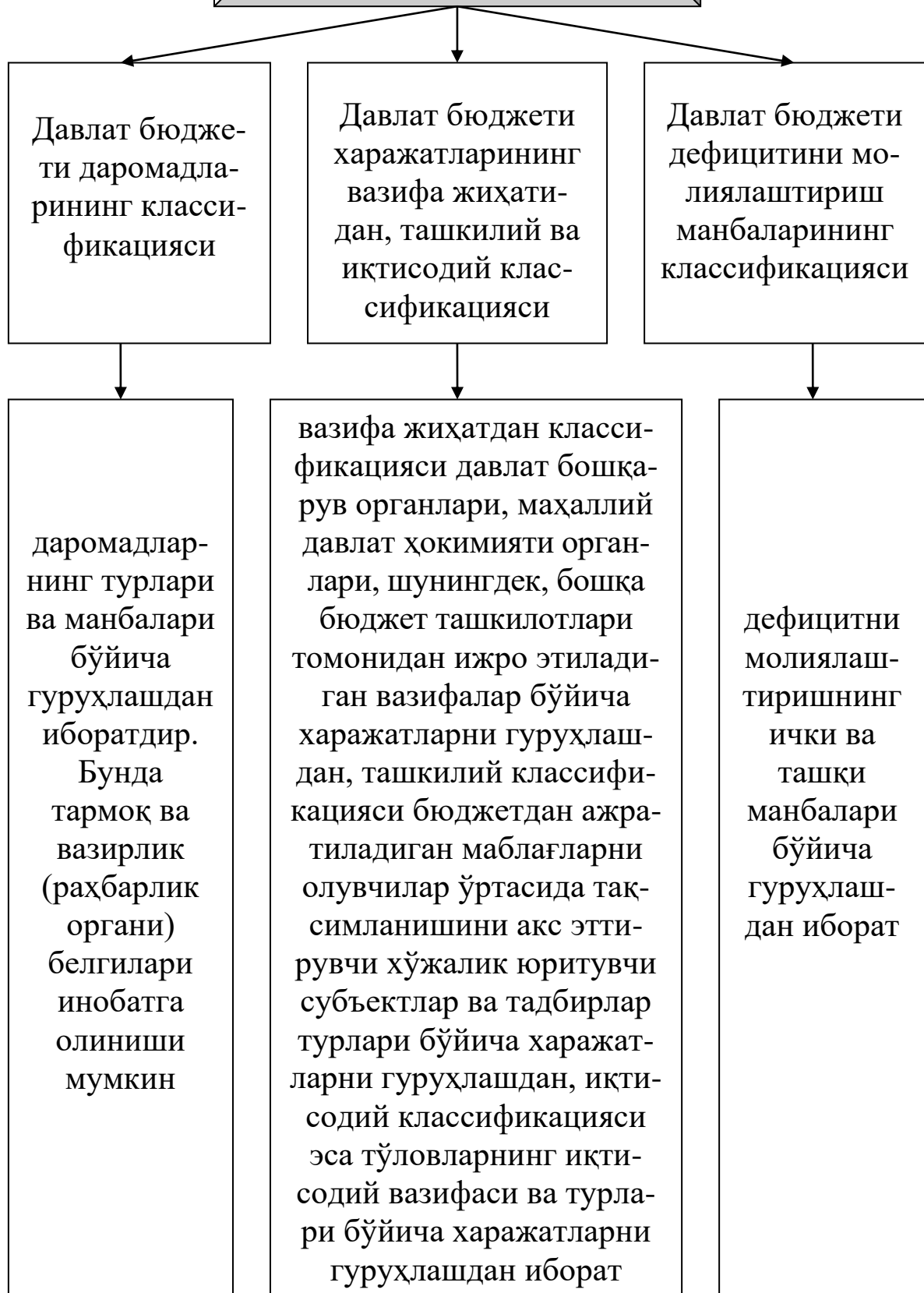
нега
классификация
қилинади?

Бутун мамлакат миқёсида бюджет даромадлари ва харажатларининг тўғри режалаштирилиши ва ҳисобга олинишини таъминлаш учун улар классификация қилинади.

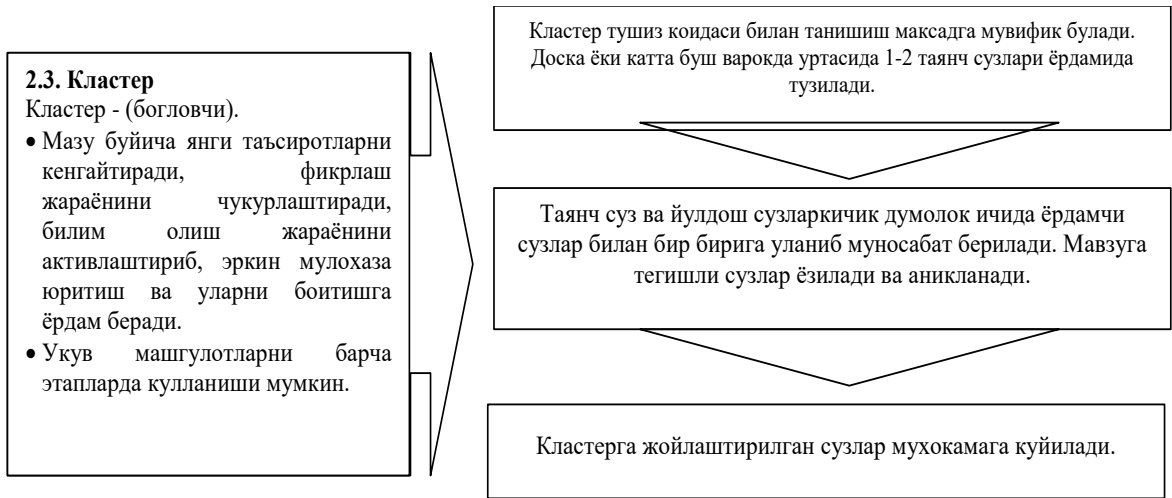
нима учун
фойдаланилади?

Давлат бюджетини тузиш, кўриб чиқиш, қабул қилиш ва ижро этиш мақсадида бюджет маълумотларини ягона бир тизимга келтириш учун фойдаланилади

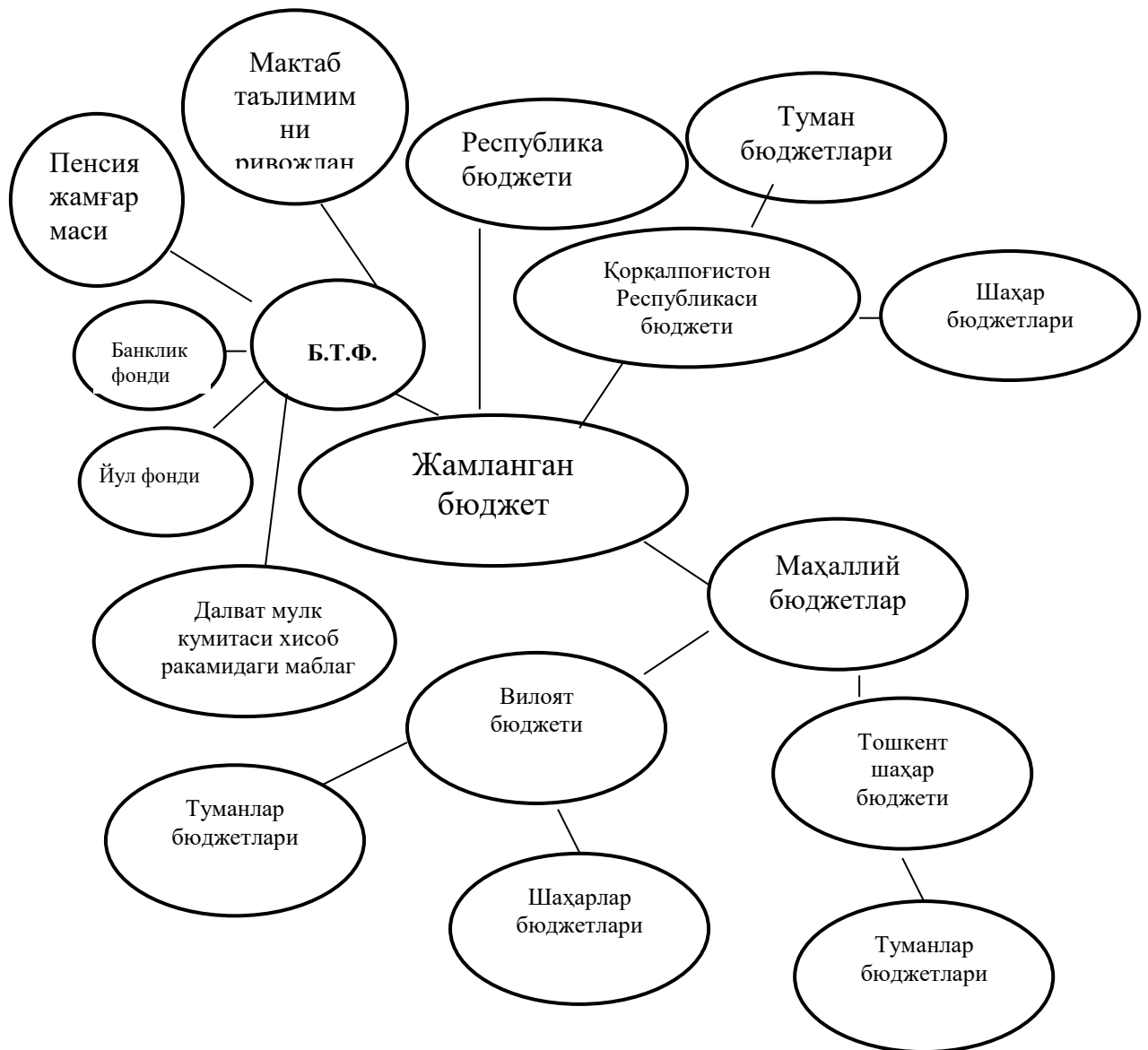
Бюджет классификацияси

3. АМАЛИЙ МАШГУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

КЛАСТЕР

1. Мияга нима келса шу ёзилади. Келган ғоя муҳокама қилинмасдан ёзилади.
2. Орфографик ва бошқа хатоларга эътибор берилмайди.
3. Ажратилган вақт тугамагунча ёзишдан тухталмайди. Янги фикрлар келгунда қадар қоғозга чизиш тавсия этилади.
4. Бир-бирига боғлиқ фикрларни тузишга ҳаракат қилинг. Келаётган фикрларни тухтатманг ва уларни бир-бирига боғлиқлигини ўрганинг.

Мавзуни мустаҳкамлашга қаратилган
«Блиц-сўров» саволлари

№	Саволлар	Жавоблар
1.	Ўзбекистон Республикасининг “Бюджет тизими тўғрисида”ги Қонуни қачон қабул қилинган?	
2.	Бюджет тизими нима?	
3.	Унитар давлатлар бюджет тизими неча бўғиндан иборат?	
4.	Федерал давлатлар бюджет тизими неча бўғиндан иборат?	
5.	Ўзбекистон Республикасининг “Бюджет тизими тўғрисида”ги Қонун бўйича бюджет тизимининг неча принцип кўрсатилган?	
6.	Бюджет тизими бўғинларининг ташкил этилиши Давлатнинг нимасига боғлиқ?	

Назорат саволлар

1. Бюджет тизими тушунчаси: турли даражадаги бюджетлар ва бюджет маблағлари олувчилар йиғиндисини, бюджетларни ташкил этишни ва тузиш принциплари, бюджет жараёнида улар ўртасида, шунингдек бюджетлар ҳамда бюджет маблағлари олувчилар ўртасида вужудга келадиган ўзаро муносабатлар.
2. Федератив давлатлар бюджети тузулмаси: Федерация бюджети, Федерация субъектлари бюджети, маҳаллий бюджетлар.
3. Унитардавлатлар бюджети тузулмаси: Республика бюджети, маҳаллий бюджетлар.

4.ГЛОССАРИЙ

18-мавзу: Бюджет тизими ва тузилмаси

Республика бюджети (Республиканский бюджет, Republican budget) - Давлат бюджетининг умумдавлат тусидаги тадбирларни молиялаштиришда фойдаланиладиган қисми бўлиб, унда даромадлар манбалари ва улардан тушумлар миқдори, шунингдек молия йили мобайнида аниқ мақсадлар учун ажратиладиган маблағлар сарфи йўналишлари ва миқдори назарда тутилади;

Қорақалпоғистон Республикасининг бюджети (Бюджет Республики Каракалпакстан, Budget of the Republic of Karakalpakstan) - Давлат бюджетининг Қорақалпоғистон Республикаси пул маблағлари фондини ташкил этувчи бир қисми бўлиб, бюджетда даромадлар манбалари ва улардан тушумлар миқдори, шунингдек молия йили мобайнида аниқ мақсадлар учун ажратиладиган маблағлар сарфи йўналишлари ва миқдори назарда тутилади.

Маҳаллий бюджетлар (местные бюджеты, local budgets)– Ўзбекистон Республикаси маҳаллий маъмурий-худудий тузилмаларининг нақд ва нақдсиз шаклдаги пул ресурслари ва оқимлари йиғиндиси бўлиб, маҳаллий хўжалик эҳтиёжларини нормал даражада таъминлашга ҳамда маҳаллий худуддаги аҳолига ижтимоий-маданий хизматларни пул маблағлари билан таъминлашга хизмат қилади.

Маҳаллий бюджетлар(местные бюджеты, local budgets), “Бюджет тизими тўғрисида”ги Қонунга мувофиқ, Қорақалпоғистон Республикаси давлат бюджети, вилоятлар бюджетлари, вилоятлар бюджетларига кирувчи куйи (шаҳар, туман) бюджетларни ўз ичига олади. Уларнинг даромадлари ва харажатлари таркиби, бюджет жараёни ва бюджет ҳуқуқи қонун билан белгиланган.

Ўз даромадлари (их доходы, their incomes) – маҳаллий худуддан йиғилувчи ва шу худуд бюджетига тушувчи маҳаллий солиқ ва йиғимлар

Тартибга солувчи даромдлар (Регулирование оплаты труда, Regulating remuneration) – маҳаллий бюджетнинг ўз даромадалари харажатлари қоплай олмаганда юқори бюджетдан ўтказиб берилувчи даромадлар

Қорақалпоғистон Республикаси бюджети (Бюджет Республики Каракалпакстан, The budget of the Republic of Karakalpakstan) - Қорақалпоғистон Республикасининг республика бюджетини ҳамда республикага бўйсунувчи туманлар ва шаҳарлар бюджетини;

Вилоят бюджети (областной бюджет, The regional budget) – умумвилоят бюджетини ҳамда вилоятга бўйсунувчи туманлар ва шаҳарлар бюджетини;

Туманларга бўлинадиган шаҳар бюджети (Города разделены городского бюджета, Towns divided city budget) – умумшаҳар бюджетини ҳамда шаҳар таркибига кирувчи туманлар бюджетларини;

Таркибида шаҳарлари бўлган туман бюджети (Который включает в себя города районного бюджета, Which includes the cities of the district budget) – умумтуман бюджетини ҳамда туман бўйсунувидаги шаҳарлар бюджетларини

Бюджетлараро муносабатлар (Взаимосвязь между бюджетом, The relationship between the budget) — нафақат бошқарувнинг турли даражаларидаги ҳокимият органлари ўртасидаги муносабат, балки энг аввало, мамлакатнинг маъмурий-ҳудудий тузилмалари субъектлари ўртасида марказ орқали шаклланган ва давлат ҳокимиятига унинг аниқ функцияларини ҳудудий даражада бажариш, жамият тараққиёти учун нормал шароитларни яратиш мақсадида берилган барча пул маблағларининг тақсимланиши ва қайта тақсимланиши жараёнидаги муносабатлардир;

бюджет ссудаси (бюджетный кредит, budget loan) - юқори бюджетдан қуйи бюджетга ёхуд республика бюджетидан резидент-юридик шахсга ёки чет эл давлатига қайтариш шарти билан ажратиладиган маблағ;

бюджет субвенцияси (бюджетных субвенций, budget subventions) - қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда муайян мақсадларга сарфлаш шарти билан юқори бюджетдан қуйи бюджетга қайтармаслик шарти билан ажратиладиган пул маблағлари;

бюджет дотацияси (бюджетные субсидии, budget subsidies) - ўз даромадлари ва бюджетни тартибга солувчи бошқа маблағлар етишмаган тақдирда қуйи бюджетнинг харажатлари билан даромадлари ўртасидаги фарқни қоплаш учун юқори бюджетдан қуйи бюджетга қайтармаслик шарти билан ажратиладиган пул маблағлари;

Айланма касса маблағи меъёри (остатки денежных средств, Cash balances) - молия йилида Қорақалпоғистон Республикаси бюджети ва маҳаллий бюджетлар ҳисобварақларида туриши мумкин бўлган пул маблағларининг қонун ҳужжатлари билан белгиланадиган энг кам миқдори;

5.АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ

1. Ваҳобов А., Маликов Т. Молия: дарслик. – Т.: Ношир, 2011. – 712 б.
2. Финансы: учебник для бакалавров / Под ред. М. В. Романовского, О. В. Врублевской. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2012. – 590 с.
3. Маликов Т., Тилабов Н. Молия: тест (савол-жавоблар). –Т.: Академнаср, 2013. – 448 б.
4. Ваҳобов А., Қосимова Г.А. Давлат молиясини бошқариш. – Т.: Иқтисод-молия, 2008 й.
5. Ваҳобов А, Маликов Т. “Молия: умумназарий масалалар” ўқув қўлланма Тошкент, “IQTISOD-MOLIYA”, 2008 й., 316 б.
6. Ваҳобов Д., Ражабов Ш. “Молия” ўқув қўлланма Тошкент, “IQTISOD-MOLIYA”, 2009 й., 200 б.
7. Маликов Т.С. Хўжалик юритувчи субъектлар молияси, ўқув қўлланма, Т.:2010 й..
8. Маликов Т.С., Ваҳобов Д. Молия: чизмаларда. Ўқув қўлланма, Т.: “Иқтисод-молия”, 2010й .
9. Маликов Т., Жалилов П. Бюджет-солиқ сиёсати, ўқув қўлланма, Т.: 2011 й.
10. Маликов Т., Хайдаров Н., “Давлат бюджети” ўқув қўлланма, Тошкент: “IQTISOD-MOLIYA”, 2007 й., 84 б.
11. Маликов Т., Хайдаров Н., “Бюджет даромадлари ва харажатлари” ўқув қўлланма, Тошкент: “IQTISOD-MOLIYA”, 2007 й., 245 б.
12. Маликов Т., Хайдаров Н., “Бюджет: тизими, тузилмаси, жараёни” ўқув қўлланма, Тошкент “IQTISOD-MOLIYA”, 2008 й., 84 б.
13. Маликов Т. Хайдаров Н. “Молия: умумдавлат молияси” ўқув қўлланма Тошкент, “IQTISOD-MOLIYA”, 2009 й., 556 б.

6. ТАҚДИМОТ МАТЕРИАЛЛАРИ